

Werkwoordscongruentie bij bilinguale kinderen met een taalstoornis

Jan de Jong, Antje Orgassa, Nazife Çavuş

Universiteit van Amsterdam

In deze studie wordt werkwoordscongruentie getoetst bij eentalige en tweetalige kinderen. De tweetalige kinderen hebben Turks als moedertaal. Tweetalige kinderen met een specifieke taalstoornis worden vergeleken met tweetalige kinderen zonder taalstoornis en ook met eentalige kinderen met een specifieke taalstoornis en eentalige kinderen met een normale taalontwikkeling. De vergelijking laat verschillen zien tussen de kinderen met en zonder taalstoornis. Bovendien zijn er verschillen tussen de data voor beide talen: het foutenaantal is groter voor het Nederlands dan voor het Turks. De uitkomsten worden besproken in het licht van de discussie over de status van tweetalige SLI. Daarnaast worden de resultaten vergeleken met die van onderzoek naar crosslinguïstische verschillen in de symptomen van SLI.

1 SLI en tweetaligheid

Er is in de afgelopen twee decennia veel cross-linguïstisch onderzoek uitgevoerd naar *Specific Language Impairment* (SLI). Kinderen met SLI hebben een taalstoornis zonder dat daar een herkenbare oorzaak aan ten grondslag ligt. Er is geen sprake van een gediagnosticeerde psychiatrische stoornis, een zintuiglijke handicap of een duidelijk neurologisch letsel, en intellectueel functioneert het kind op leeftijdsniveau. Vergelijkend onderzoek tussen talen laat zien dat de symptomen van SLI weliswaar verschillen, maar dat ze sterk geconcentreerd zijn binnen de grammaticale morfologie. Daarbij treden een paar patronen op die te maken hebben met de typologische eigenschappen van de doeltaal. Zo worden in talen met een spaarzame morfologie veel weglatingen gevonden, in talen met een rijke morfologie veeleer substituties. In een taal waarin het pronominale onderwerp van de zin kan worden weggelaten (de zogenaamde *pro-drop*-talen) vervoegen kinderen van meet af aan werkwoorden; in talen

waarin dat niet mag, komt een fase voor waarin kinderen vervoegde en onvervoegde (infinitief-) werkwoorden naast elkaar gebruiken (de zogeheten optionele-infinitief-fase; Wexler et al., 2003; Wijnen, 1999).

Bij taalvergelijkend onderzoek wordt gewoonlijk een groep kinderen met SLI gemeten aan een groep niet-taalgestoorde kinderen, en dat voor twee (of meer) talen afzonderlijk. In het geval van bilinguale kinderen met SLI treffen we een andere situatie aan: we vinden de effecten van SLI in twee talen bij hetzelfde kind. Onderzoek naar bilinguale SLI heeft dan ook methodologische voordelen, al worden die nog niet altijd benut: dikwijls wordt slechts een van de twee talen (meestal de tweede taal) onderzocht. Wanneer we taalvergelijkend onderzoek doen bij tweetalige SLI hoeft er niet gestreefd te worden naar overeenkomstige onderzoeksgroepen. De proefpersonen zijn dan namelijk voor beide talen dezelfde.

In dit artikel doen wij verslag van de eerste resultaten van een onderzoek naar werkwoordsmorfologie bij successief-tweetalige kinderen met SLI die tussen de zes en acht jaar oud zijn.¹ Dit onderzoek maakt deel uit van een groter onderzoek naar verschillende aspecten van de taalproductie bij deze kinderen.²

We behandelen eerst de resultaten voor het Nederlands (de tweede taal, T2) en dan de resultaten voor de moedertaal, het Turks (T1). Tenslotte maken we een voorzichtige vergelijking tussen beide talen. De kinderen worden vergeleken met bilinguale Turks-Nederlandse kinderen zonder SLI en voor het Nederlands tevens met monolinguale kinderen met en zonder SLI.

In de typologische classificatie die zich hierboven aftekende, vallen de twee onderzochte talen aan weerszijden van het spectrum. Turks is een *pro-drop*-taal met een rijke morfologie, Nederlands is geen *pro-drop*-taal en de morfologie heeft een beperkt karakter.

2 De Nederlandse data

2.1 Werkwoordscongruentie van het Nederlands

2.1.1 Typologie

Zoals hierboven vermeld is het Nederlands, in tegenstelling tot het Turks, een taal met een tamelijk arm vervoegingssysteem. Dat betekent dat er weinig morfologische variatie bestaat in de uitdrukking van de verschillende grammaticale kenmerken. In de vervoeging van Nederlandse werkwoorden congrueert het werkwoord met de getals- en persoonseigenschappen van het onderwerp. In de tegenwoordige tijd krijgt het werkwoord

¹ 'Successief' specificeert het tijdstip van actief aanbod en gebruik van de tweede taal (hier het Nederlands), dat gewoonlijk rond het schoolbegin ligt (rond de leeftijd van vier). Successief staat tegenover 'simultaan'. Bij simultane tweetaligheid leert het kind van meet af aan twee talen tegelijk.

² Het onderzoek heeft als titel 'Disentangling bilingualism and SLI' (NWO-projectnummer 254-70-010).

in de meervoudscontext een *-en* achtervoegsel, terwijl de uitgang van het werkwoord in het enkelvoud tussen twee vormen differentieert, namelijk de werkwoordsstam *-ø* (nul-morfeem) in de eerste persoon enkelvoud en *-t* in de tweede en derde persoon enkelvoud. Er is in de Nederlandse zin slechts één congruerend werkwoordelijk gedeelte, dat in de hoofdzin altijd vooraan en in de bijzin altijd achterin de zin staat.

2.1.2 Verwerving

Onderzoek naar moedertaalverwerving van het Nederlands (Blom, 2003; De Haan, 1996; Polišenská, 2004) heeft aangetoond dat monolinguale kinderen al op driejarige leeftijd in staat zijn om werkwoordscongruentie correct toe te passen. Voor het zesde levensjaar produceren zij zelfs meer complexe zinsstructuren al foutloos. Een vroege en snelle verwerving van grammaticale regels bij de moedertaalverwerving werd ook in veel andere talen vastgesteld, wat kinderen in taalkundige kringen de bijnaam *little inflection machines* (Wexler, 1998) opleverde. Dat de regels normaliter vlot geleerd worden, is een van de redenen waarom aangenomen wordt dat er een specifieke leeftijdsgebonden periode voor natuurlijke taalverwerving bestaat (Lenneberg, 1967). Met deze aanname van een *kritische periode* voor taalverwerving stelde Lenneberg tevens dat normale taalverwerving na een bepaalde leeftijd niet meer mogelijk is. Komt de taalontwikkeling vertraagd op gang, zoals bij SLI, of wordt het kind pas na het derde of vierde levensjaar blootgesteld aan taal, zoals bij successief-bilinguale kinderen, dan zou men kunnen aannemen dat de kans op het bereiken van een volledige (*nativelike*) taalvaardigheid verkeken is.

Onze kennis over de verwerving van het Nederlandse vervoegingssysteem stelt ons in staat erachter te komen of en hoe bilinguale taalgestoorde kinderen van het normale verwervingsproces afwijken. Om echter een feitelijk onderscheid te kunnen maken tussen stoorniskenmerken en kenmerken van normale tweede-taalverwerving moeten wij ook weten hoe werkwoordscongruentie door monolinguale taalgestoorde kinderen en door niet-taalgestoorde bilinguale kinderen wordt verworven. De Jong (1999) deed uitgebreid onderzoek naar de beheersing van werkwoordscongruentie door monolinguale SLI-kinderen. De geteste kinderen waren tussen de zes en negen jaar oud. De studie liet zien dat er nog geen sprake was van volledige beheersing van de werkwoordscongruentie, zelfs niet bij de oudste kinderen. In plaats van consistent de correcte flectievormen te gebruiken, lieten de kinderen ook dikwijls de volgende drie typen substituties zien:³

- Type 1: productie van de werkwoordsstam (*-ø*, het zogeheten nul-morfeem) als substituuut voor de tweede en derde persoon enkelvoud en voor meervoudsvormen, zoals in **dan ga mama nog zwaaien* of in **toen kom papa en mama aan*.⁴
- Type 2: *getalsfout*: *-t* als substitutie voor het meervoud, zoals in **dat doet altijd mijn vader en moeder*.

³ De voorbeelden van de drie typen substituties zijn afkomstig uit de Jong's dissertatie (1999: 68ff).

⁴ Hier is natuurlijk ook sprake van een foute werkwoordstijd.

- Type 3: infinitieven in finale zinspositie, zonder dat ze door een hulpwerkwoord voorafgegaan worden (ook wel *root infinitives* genoemd), zoals in **hun allemaal rommel maken*.

Ondanks de congruentiefouten laten de voorbeelden zien dat de monolinguale SLI-kinderen het vervoegde werkwoord wel in de correcte positie plaatsen, namelijk vóór in de zin, terwijl de niet-vervoegde werkwoorden consequent in zinsfinale positie staan. Vergelijken we deze bevindingen met het ontwikkelingspatroon bij niet-taalgestoorde monolinguale kinderen (Polišenská 2004; De Haan 1996), dan blijkt dat dezelfde fouttypen ook door zich normaal ontwikkelende kinderen (jonger dan drie jaar) worden geproduceerd. Bij normale kinderen vinden we de fouten echter slechts tijdens een zeer kort durende periode in de taalontwikkeling. Driejarigen produceren uiteraard kortere en minder complexe zinnen dan de veel oudere taalgestoorde kinderen. Dat is ook de reden dat fouten van het type 3 bij niet-taalgestoorde kinderen in een minder complexe zinsstructuur voorkomen dan bij de oudere SLI-kinderen.

Wat de taalverwerving van successief-bilinguale niet-taalgestoorde kinderen betreft, heeft onderzoek naar de werkwoordscongruentie aangetoond dat, ondanks de vertraging in de start van het Nederlandse taalaanbod, de niet-taalgestoorde bilinguale Turks-Nederlandse kinderen een verwervingspatroon vertonen dat vergelijkbaar is met dat van monolinguale Nederlandse kinderen (Blom & Polišenská, 2005). Het lijkt er dus op dat de bilinguale niet-taalgestoorde kinderen dezelfde ontwikkelingsstadia doorlopen als de monolinguale niet-taalgestoorde kinderen. Beide groepen verwerven de regels van werkwoordscongruentie snel en op jonge leeftijd. Daarnaast gebruiken zij dezelfde substitutiepatronen slechts gedurende een korte periode in hun taalontwikkeling. Dit in tegenstelling tot de monolinguale SLI-kinderen, bij wie het verwervingsproces zeer vertraagd verloopt. Op negenjarige leeftijd is er wat betreft de werkwoordsinflectie nog geen sprake van volledige beheersing. Anderzijds produceren deze kinderen *root infinitives* binnen een meer complexe constituentenstructuur. Dat betekent dat zij, wat betreft de lengte van de zin en het aantal zinsdelen, structuren laten zien die bij hun leeftijd passen terwijl dat niet geldt voor de plaatsing (en in samenhang daarmee de vorm) van het werkwoord in de zin. Het lijkt er dus op dat de fouten in de werkwoordsinflectie een markeerder vormen van SLI.

2.1.3 *Predicties over bilinguale SLI voor de Nederlandse werkwoordscongruentie*

Aangezien SLI een aangeboren taalprobleem is, moet de stoornis in beide talen, Turks en Nederlands, opgemerkt worden. Gezien de dubbele achterstand van de bilinguale taalgestoorde kinderen zou men kunnen aannemen dat het niveau van hun Nederlands lager is dan dat van de andere groepen: de niet-taalgestoorde monolinguale en bilinguale kinderen en de monolinguale SLI-kinderen. Bovendien zou men kenmerken in hun taalproductie kunnen verwachten die afwijken van de eerder genoemde substitutiepatronen (Types 1, 2 en 3). De tweetalige Turks-Nederlandse kinderen beginnen immers op latere leeftijd met het leren van het Nederlands en we weten niet of er SLI-kenmerken zijn die specifiek horen bij dit deel van de T2-populatie.

2.2 *Methode*

2.2.1 *Proefpersonen*

Tabel 1. Proefpersonen voor het Nederlandse deelonderzoek

Groep	Aantal kinderen	Gemiddelde leeftijd
Bilinguale kinderen met SLI	19	7;4
Bilinguale kinderen zonder SLI	23	6;7
Monolinguale kinderen met SLI	21	7;3
Monolinguale kinderen zonder SLI	16	4;8

Tabel 1 geeft een overzicht van de in het onderzoek betrokken kinderen.⁵ Hierbij moet worden opgemerkt dat de 15 taalgestoorde bilinguale kinderen die voor het Turks getest zijn (zie paragraaf 3.2.1) behoren tot de groep kinderen die ook voor het Nederlands werd getest.

In dit onderzoek gaat het om de accuraatheid en de foutenpatronen die de verschillende groepen kinderen in de Nederlandse werkwoordscongruentie laten zien. Omdat monolinguale niet-taalgestoorde kinderen de Nederlandse werkwoordcongruentie al op jonge leeftijd hebben verworven, is voor de vergelijking een jongere controlegroep nodig. Oudere niet-taalgestoorde bilinguale kinderen en monolinguale SLI-kinderen zijn in het onderzoek opgenomen omdat bij beide groepen de taalverwerving vertraagd of later op gang komt. Tweektalige kinderen met SLI zouden van beide groepen moeten verschillen.

De taalgestoorde bilinguale en monolinguale kinderen werden geselecteerd binnen het speciaal onderwijs, waarbij de criteria voor SLI volgens het indicatieprotocol voor de zogenaamde cluster 2-scholen zijn aangehouden. Deze criteria volgen ook de uitsluitingsdefinitie waarmee dit artikel opende. Bovendien werden alleen Turks-Nederlandse kinderen geselecteerd die in Nederland zijn geboren en van wie beide ouders van Turkse afkomst zijn. Een ander criterium was dat beide ouders als enige moedertaal het Turks spreken en niet een andere taal die in Turkije gesproken wordt, zoals het Koerdisch. Om een te grote variatie in taalaanbod te voorkomen werden alleen kinderen uit het westen van Nederland geselecteerd.

2.2.2 *Procedure*

Doel van het onderzoek was de elicitering van werkwoordscongruentie in de Nederlandse hoofdzinvolgorde (onderwerp - werkwoord - lijdend voorwerp). Met de drie

⁵ De data van de niet-taalgestoorde bilinguale en monolinguale kinderen zijn voor het grootste gedeelte afkomstig van het *Variflexproject* (NWO-project 360-70-110: *Variation in Inflection*): <http://home.hum.uva.nl/variflex/index.htm>.

werkwoorden ‘poetsen’, ‘drinken’ en ‘tekenen’ werden de volgende werkwoordsvormen door middel van aanvulzinnen uitgelokt: 1SG, 2SG, 3SG, 1PL en 3PL.⁶ Het oefenitem hieronder illustreert twee stimuluszinnen die in de testafname met foto’s werden ondersteund om het werkwoord in kwestie uit te lokken. Het onderwerp van de zin (hier vet gedrukt) werd door de onderzoeker als stimulus gegeven waarop het kind de zin moest aanvullen (de aanvulling is geursiveerd).

De vrouw *leest een boek*

(3SG onderwerp – 3SG werkwoord – lijdend voorwerp)

en de man *leest een krant*

2.3 Resultaten

2.3.1 Correctheid

Zoals in paragraaf 2.1.1 werd vermeld, zijn enerzijds een correcte plaatsing van het werkwoord en anderzijds een juiste werkwoordsuitgang noodzakelijk in het Nederlands. Tabel 2 geeft de resultaten weer van de verschillende onderzoeksgroepen voor wat betreft werkwoordsplaatsing en -vervoeging in de Nederlandse hoofdzin.

Tabel 2. Correctheid werkwoordsplaatsing en -vervoeging in alle groepen (in procenten)

		Werkwoordsplaatsing	Werkwoordsvervoeging
Monolinguaal niet-SLI	(N=16)	100	100
Bilinguaal niet-SLI	(N=23)	93	92
Monolinguaal SLI	(N=21)	99	79
Bilinguaal SLI	(N=19)	98	74

⁶ SG = singularis, enkelvoud; PL = pluralis, meervoud. Zo staat ‘1SG’ dus voor de eerste persoon enkelvoud.

Wat betreft de werkwoordsplaatsing wijzen hoge correctscores (meer dan 90% correct) in de geteste populaties erop dat alle kinderen, ongeacht taalstoornis of tweetaligheid, de regel voor de plaatsing van het werkwoord in hoofdzinvolgorde hebben verworven. Alle kinderen plaatsen dus het vervoegde werkwoord correct op de tweede zinspositie, zoals *ik drink melk*, en niet *ik melk drink*. De onverwacht lagere score van de bilinguale groep zonder SLI (93%) kan worden verklaard door de afwijkende lage scores van enkele jonge kinderen.

In de vervoeging van werkwoorden daarentegen komen duidelijke verschillen tussen de wel en niet taalgestoorde populaties naar voren. Terwijl de werkwoorden door de monolinguale (100%) en bilinguale (92%) groepen zonder SLI vrijwel foutloos worden vervoegd, scoren beide SLI-groepen ver onder het conventionele ‘verwerkingscriterium’ van 90%: de monolinguale SLI-groep scoort 79% en de bilinguale SLI-groep scoort 74% correct.

2.3.2 Substitutiepatronen

Tabel 2 liet al zien dat de fouten vooral door de taalgestoorde kinderen worden gemaakt. In het vervolg richten wij ons specifiek op de substitutiepatronen in de werkwoordsvervoeging die de monolinguale en bilinguale SLI-kinderen in elke werkwoordscontext produceren (zie Tabel 3). De vetgedrukte percentages geven per werkwoordscontext aan hoeveel procent van de responsen voor iedere groep correct was.

Tabel 3. Substitutiepatronen in de werkwoordsvervoeging bij monolinguale en bilinguale SLI-populaties (in %)

T1-SLI	- ø	- t	- en	T2 - SLI	- ø	- t	- en
1 SG	83	15	2	1 SG	96	4	0
2 SG	21	79	0	2 SG	30	70	0
3 SG	23	74	3	3 SG	5	93	2
1 PL	9	4	87	1 PL	23	16	61
3 PL	11	10	79	3 PL	12	46	42

In eerste instantie valt op dat het *-en* suffix in beide SLI-groepen nagenoeg niet wordt gebruikt als substituut voor het enkelvoud, zoals in *het meisje drinken een glas cola*. Dat wijst erop dat beide SLI-groepen kunnen onderscheiden tussen het vervoegde *-en* in de meervoudscontexten en het niet-vervoegde *-en* in infinitiefconstructies. Tabel 2 liet immers zien dat de SLI-kinderen weten dat een vervoegde vorm altijd in tweede zinspositie komt te staan.⁷

⁷ Het aantal geproduceerde infinitiefconstructies (foutentype 3) in beide groepen SLI-kinderen was tamelijk gering. Dat is de reden waarom de infinitiefconstructies niet in de analyse zijn meegenomen.

Opmerkelijk is ook dat de monolinguale SLI-kinderen meer fouten maken in het enkelvoud (1SG: 17%; 3SG: 26%) dan de bilinguale SLI-kinderen (1SG: 4%; 3SG: 7%). Daarentegen produceren de bilinguale SLI-kinderen duidelijk meer fouten in de meervoudcontexten (1PL: 29%; 3PL: 58%) dan de monolinguale SLI groep (1PL: 13%; 3PL: 21%).

Een mogelijke verklaring voor het verschil in het aantal fouten in meervoud- en enkelvoudcontexten tussen beide groepen is transfer in de tweetalige populatie. Transfer betekent dat kenmerken uit de eerste taal worden overgenomen in de tweede taal. Omdat het Turks een flectierijke taal is, zouden we kunnen verwachten dat de bilinguale kinderen de verschillende vervoegingsvormen van het Nederlandse systeem sneller leren onderscheiden dan de monolinguale kinderen. Deze aanname zou dan ook het geringer aantal flectiefouten, geproduceerd door de bilinguale kinderen, in de enkelvoudige context verklaren. Niettemin hebben de bilinguale kinderen *meer* moeite met de vervoeging in een meervoudige context. De verklaring zou kunnen zijn dat deze vormen in het Nederlands allemaal hetzelfde suffix hebben.

Bij een nadere bestudering van de substituties zien we bovendien een duidelijk verschil tussen beide groepen in het gebruik van het nul-morfeem (- \emptyset) en het *-t* suffix in de 3PL context. Terwijl er bij de bilinguale kinderen sprake is van een onmiskenbare overgeneralisatie van *-t* (46%), gebruiken de monolinguale SLI-kinderen in dezelfde context beide vormen even vaak (- \emptyset : 11%; *-t*: 10%) als substituuft voor het correcte *-en* suffix. Er zijn twee lexicale verklaringen die de groepsverschillen in de 3PL context voor dit experiment kunnen motiveren. In de 3PL context dienden de naamwoordgroepen *de ouders* en *de kinderen* als aangeboden stimulusmateriaal. Ten eerste zouden we aan kunnen nemen dat de bilinguale kinderen, in tegenstelling tot de monolinguale kinderen, deze meervoudige onderwerpen als een enkelvoudige entiteit in hun lexicon hebben opgeslagen. Anderzijds zouden we ook kunnen aannemen dat de bilinguale kinderen slechts naar een enkele persoon in *de ouders*, namelijk de moeder ofwel de vader, verwijzen. Ter controle van deze twee aannames moeten wij natuurlijk weten of er op dit punt ook sprake is van een verschil tussen de niet-taalgestoorde monolinguale en bilinguale kinderen. Dat is in zekere mate het geval. Terwijl de jonge monolinguale kinderen zonder SLI 100% correct scoren in de 3PL context, scoren de bilinguale kinderen lager, namelijk 84% correct. Bovendien vervangen de bilinguale kinderen het *-en* suffix in 12% van de gevallen door *-t* en slechts in 5% van de gevallen door een nulmorfeem. Deze uitkomsten bevestigen de lexicale aannames enigszins.

2.3.3 Conclusie voor het Nederlands

De conclusie is dat de twee SLI-groepen duidelijk afwijken van de niet-taalgestoorde groepen in de verwerving van het Nederlandse systeem van werkwoordsvervoeging. De duidelijke vertraging in het acquisitieproces (gepaard met de aanhoudende congruentieproblemen) lijkt dus een markeerder te zijn van de stoornis zonder duidelijke invloed van de successieve tweede-taalverwerving. Ook de niet-taalgestoorde bilin-

gualen groep heeft de morfologische regels immers verworven. We vinden echter geen (kwalitatieve) verschillen in het substitutiegebruik van beide groepen kinderen met SLI: de twee groepen maken dezelfde fouten die ook in de Jong's studie (1999) werden beschreven: $-\emptyset$ en $-t$, maar geen $-en$ in tweede positie in de enkelvoudige contexten. De data laten wel verschillen in de verdeling van de foutenpatronen tussen de bilinguale en monolinguale SLI-groepen zien. Deze verschillen zouden mogelijkverwijns verklaard kunnen worden op basis van transfer uit de eerste taal in de tweetalige populatie. Om deze aanname te kunnen bevestigen is het echter noodzakelijk om de foutenpatronen in de niet-taalgestoorde bilinguale groep nader te bestuderen. Pas als we een vergelijkbare verdeling ook in de bilinguale niet-taalgestoorde populatie vinden en deze verdeling ook afwijkt van onze monolinguale groep hebben we voldoende bewijs voor transfer.

3 De Turkse data

3.1 *Inflectie van het Turks*

3.1.1 *Typologie*

Turks is een taal met een rijk vervoegingssysteem. Dat betekent dat er veel morfemen bestaan en ook dat in een morfologisch paradigma (het totaal aan vervoegingen voor een grammaticaal kenmerk) alle cellen gevuld zijn. Zo zijn er voor het markeren van persoon aan het werkwoord zes morfemen – voor elke persoon één, en dat zowel voor de enkelvoudige als de meervoudige vormen. Overigens heeft een van de zes, de derde persoon enkelvoud, een \emptyset -morfeem, een morfeem dat niet wordt geproduceerd. (Ter vergelijking: in het Nederlands kennen we slechts $-t$, $-en$ en het \emptyset -morfeem.)

Er zijn ook grammaticale morfemen die geen pendant hebben in het Nederlands. Zo zijn er twee morfemen voor een voltooid handeling, een waarbij de spreker de handeling zelf heeft waargenomen en een waarbij de spreker niet bij de handeling zelf aanwezig was en slechts het resultaat ervan heeft waargenomen.

Tenslotte markeert het Turks alle grammaticale kenmerken afzonderlijk (er is een een-op-een-relatie tussen morfeem en kenmerk), terwijl het Nederlands een fusionele morfologie heeft, waarbij een enkele vorm diverse kenmerken kan representeren: in de vorm *loopt* markeert het morfeem $-t$ zowel getal, persoon als werkwoordstijd.

3.1.2 *Verwerving*

Zoals in veel talen met een rijke morfologie verwerven Turkse kinderen de morfemen vroeg. Aksu-Koç en Slobin (1987) stellen vast dat op tweejarige leeftijd de verbuiging van zelfstandige naamwoorden wordt beheerst en dat veel morfemen uit het werkwoordspaaradigma ook al zijn verworven.

Aksu-Koç en Ketrez (2003) volgden een Turks kind, totdat het twee jaar oud was. Binnen dit onderzoek richten we ons op de congruentiemorfemen die volgen op het

morfeem *-dI*⁸ (dat de zelf-waargenomen voltooide handeling uitdrukt). Dit morfeem verscheen in de *case study* van Aksu-Koç en Ketrez al met 1 jaar en 5 maanden. In het begin werden werkwoorden nog onvervoegd of als vaste vorm geproduceerd. Zodra morfemen voor werkwoordscongruentie verschenen, kwamen in eerste instantie echter substitutiefouten voor. Zo werd binnen het vervoegingssysteem waaronder *-dI* valt, de eerste persoon enkelvoud door de tweede vervangen.

3.1.3 *Predicties over SLI in het Turks*

Het onderzoek naar SLI heeft geleid tot conclusies over verschillen tussen talen waaruit predicties voor dit onderzoek kunnen worden afgeleid.

Allereerst is bij alle tot nu toe bestudeerde talen gevonden dat grammaticale morfologie een struikelblok is voor taalgestoorde kinderen. We verwachten daarom dat de bilinguale kinderen met SLI ook in het Turks meer congruentiefouten zullen maken dan kinderen zonder SLI. Daarnaast is vastgesteld dat in talen met een rijke morfologie de problemen met morfologie minder ernstig zijn dan bij taalgestoorde kinderen met een moedertaal die arm is aan morfologie (Leonard, 2000). Hieruit kunnen we een brede voorspelling afleiden: er worden minder fouten verwacht in de Turkse data dan in de Nederlandse.

Er zijn twee theorieën die een meer specifieke voorspelling toelaten. De *Missing Agreement*-theorie (Clahsen, 1992) stelt dat de morfologische problemen veroorzaakt worden doordat kinderen met SLI een gebrekkig inzicht hebben in de congruentierelatie. Volgens deze theorie is het domein waarop wij ons richten per definitie kwetsbaar, omgeacht de taal. De *Surface hypothesis* (Leonard, 1989) voorspelt verschillen tussen talen, maar zoekt het vooral in de perceptuele kenmerken van de morfemen. Als een morfeem kort is, niet-syllabisch en snel volgt op een andere klank, dan zal het sneller worden weggelaten. Slobin (1982) wijst op enkele kenmerken van het Turks die de taal volgens de *Surface*-theorie ‘makkelijker’ zullen maken voor kinderen met SLI: morfemen zijn vaak syllabisch, worden beklemtoond, staan fonetisch niet onder invloed van omliggende woorden en worden niet bekort tot clitics. Een en ander geldt echter juist niet voluit voor de congruentiemorfemen: deze worden juist *niet* beklemtoond en de enkelvoudige vormen achter *-dI* zijn *niet* syllabisch (voor het werkwoord *al-*, ‘nemen’, zijn de vormen achtereenvolgens: *aldi-m*, *aldI-n*, *aldI-∅*). Daarmee zouden deze morfemen kwetsbaar zijn.

Een laatste uitkomst van SLI-onderzoek is eveneens relevant. In talen met een rijke morfologie worden meer substituties gevonden dan omissies. Morfemen worden niet weggelaten, maar vervangen door een andere vorm uit hetzelfde paradigma. In het congruentieparadigma kan dat niettemin (op het oog) weer leiden tot weglating van een morfeem als de derde-persoonsvorm (die immers een nul-morfeem heeft) een andere vervangt. We zagen al dat voor de vormen waarnaar wij kijken ook substituties werden gevonden in de vroege (normale) taalverwerving.

⁸ De klank /I/ is vergelijkbaar met de schwa, zoals de /e/ in het Nederlandse *de*.

3.2 *Methode*

3.2.1 *Proefpersonen*

Tabel 4. Proefpersonen voor het Turkse deelonderzoek

Groep	Aantal kinderen	Gemiddelde leeftijd
Bilinguale kinderen met SLI	15	7;3
Bilinguale kinderen zonder SLI	12	6;9

Tabel 4 geeft, analoog aan tabel 1, een overzicht van de proefpersonen.

3.2.2 *Procedure*

Voor de uitlokking van werkwoordsvormen werden aanvulzinnen gebruikt. Het werkwoord bevindt zich in de Turkse zin normaliter aan het eind van de zin. Het pronominale onderwerp van de zin kan in het Turks weggelaten worden. Omdat de proefpersoon zich tijdens de testafname echter steeds in een ander perspectief moet verplaatsen, is bij het aanbieden van de stimuli het pronominale onderwerp niet weggelaten. De bevroegde handelingen werden met foto's, gerangschikt in een logische reeks, ondersteund. Hieronder wordt de procedure geïllustreerd aan de hand van een voorbeeld. Het oefenitem illustreert een stimuluszin die met foto's werd ondersteund om het werkwoord in kwestie uit te lokken. Het onderwerp en het lijdend voorwerp van de zin (hier vet gedrukt) werd door de onderzoeker als stimulus gegeven waarop het kind de zin moest aanvullen (gecursiveerd).

Alle vormen werden uitgelokt voor vijf verschillende werkwoorden (de Turkse werkwoorden voor: knippen, maken, lezen, morsen en (sinaasappel)persen). Het voorbeelditem laat zien dat de eerste-, tweede- en derde-persoonsvorm werden uitgelokt.

1. Bak, bu resimde Atilla dişlerini fırçalıyor.

Kijk, hier poetst Atilla zijn tanden.

2. *Burda da annesine az önce ne yaptığını anlatıyor:*

Hier vertelt hij aan zijn moeder wat hij zonet heeft gedaan:

Anne ben diş-ler-im-i _____ (*fırçala-dı-m*).
 Mama ik tand-PLUR-POSS.1SG-ACC _____ (poets-DI-1SG)⁹
Mama ik (heb) mijn tanden _____ (*gepoetst*)

Afferin, sen diş-ler-in-i _____ **çok güzel** _____ (*fırçala-dı-n*).
 Goed zo, jij, tand-PLUR-POSS.2SG-ACC heel goed _____ (poets-DI.2SG)
Goed zo, je (hebt) je tanden heel goed _____ (*gepoetst*)

3. *Anne telefonda annaneye Atilla'nın ne yaptığını anlatıyor:*

Mama vertelt door de telefoon aan oma wat hij heeft gedaan:

Atilla az önce diş-ler-i-ni _____ (*fırçala-dı-Ø*).
 Atilla zo net tand-PLUR-POSS.3SG-ACC _____ (poets-DI-.SG)
Atilla (heeft) zonet zijn tanden (*gepoetst*).

⁹ -DI= het voltooide-tijdsmorfeem *-dı* 1SG = eerste persoon singularis (enkelvoud), idem: 2SG, 3SG voor tweede en derde persoon; PLUR = pluralis (meervoud); POSS = possessief (bezitsmarkeerder); ACC = accusatief (lijdend voorwerp)

3.3 Resultaten

3.3.1 Correctheid

Tabel 5. Correctheid werkwoordsvervoeging (in procenten)

Bilinguaal SLI (N=15)	92,8
Bilinguaal niet-SLI (N=12)	100

De werkwoorden werden door de groep (tweetalige) kinderen zonder taalstoornis geheel foutloos vervoegd (Tabel 5). In de groep kinderen met SLI was het gemiddelde percentage correcte persoonsmarkering 92,8%. Er is weliswaar een verschil tussen de taalgestoorde groep en de controlegroep, maar het correctheidspercentage in de SLI-groep ligt boven het conventionele verwervingscriterium van 90%.

3.3.2 Substitutiepatronen

Tabel 6. Substitutiepatronen in de werkwoordsvervoeging (in %)

		1SG	2SG	3SG
1 SG (95)		93,7	6,3	0
2 SG (190)		7,4	91,6	1,1
3 SG (190)		2,6	3,7	93,7

De gevonden substituties namen (zie Tabel 6) de volgende vormen aan:

- eerste-persoonsvormen werden enkel vervangen door tweede-persoonsvormen
- tweede-persoonsvormen werden vervangen door eerste-persoonsvormen of door de derde-persoonsvorm¹⁰;
- derde-persoonsvormen werden vervangen door eerste- of tweede-persoonsvormen.

Opvallend is dat het nul-morfeem wel wordt vervangen door een overt (uitgedrukt) morfeem, maar weinig (slechts twee maal) wordt gebruikt in plaats van een overt morfeem (iets wat we juist wel vinden in talen die arm zijn aan vervoeging).

¹⁰ Omdat de derde-persoonsvorm een nul-morfeem heeft, is het niet mogelijk te onderscheiden tussen omissie en substitutie.

3.3.3 Conclusies voor het Turks

De voorspellingen voor het Turks blijken bevestigd te worden. Omdat het Turks een flectierijke taal is, verwachtten we dat fouten vooral de vorm van substitutie zouden aannemen. Dat blijkt inderdaad uit de data. Opmerkelijk is dat een nul-morfeem daarbij wordt vervangen door een hoorbaar morfeem. Als er al sprake zou zijn van een *default*-vorm, is dat dus voor het Turks in elk geval niet het nul-morfeem. De congruentiemorfemen zouden relatief kwetsbaar zijn omdat ze niet-syllabisch zijn¹¹. In overeenstemming daarmee is er een verschil tussen de taalgestoorde groep en de controlegroep. Dat er fouten worden gemaakt in congruentiemarkering is een belangrijke bevinding: voor monolinguale SLI is een dergelijk patroon nog niet beschreven. De kinderen in dit onderzoek zijn rond 7 jaar – monolinguale Turkse kinderen zonder SLI hebben de markering rond 2 jaar al verworven. De kinderen met SLI laten dus groepsgewijs een achterstand zien.

4 Conclusie

Het is op grond van deze (nog) beperkte dataverzameling nog niet mogelijk iets te zeggen over de status van tweetalige SLI. Daarvoor is het nodig om meer variabelen in de vergelijking te betrekken. Omdat werkwoordscongruentie centraal staat in studies over taalgestoorde kinderen, vormen de data voor deze variabele echter een goed beginpunt. Daarbij is het belangrijk eraan te herinneren dat de data voor beide talen goeddeels afkomstig zijn van dezelfde kinderen.

Deze studie bevestigt dat congruentie een kwetsbaar domein is binnen het taalprofiel van SLI. De kenmerken van congruentiemorfemen (de mate waarin ze opvallend zijn, het morfologisch systeem waarvan ze deel uitmaken) voorspellen daarnaast verschillen tussen de twee talen. De invloed van de morfologische rijkdom van de taal is duidelijk zichtbaar: er worden meer fouten gevonden in het (morfologisch ‘arme’) Nederlands dan in het (‘rijke’) Turks. Duidelijke effecten van ‘opvallendheid’ van morfemen werden daarentegen niet gevonden, of ze lieten ruimte voor alternatieve interpretaties. De uitgebreidheid van het Turkse paradigma gaat ook gepaard met een veelheid van substituties – de kinderen substitueren in het Turks niet telkens eenzelfde vorm.

In deze studie stond nadrukkelijk de vergelijking tussen groepen kinderen met en zonder taalstoornis centraal. Het spreekt echter vanzelf dat factoren die speciaal de

¹¹ In ons onderzoek werd nog een ander morfeem uitgelokt – het morfeem- *mİş*. Dit morfeem is de tegenhanger van *-dl* waarbij de spreker de handeling zelf *niet* heeft waargenomen. In tegenstelling tot *-dl*, zijn de congruentiemorfemen bij *-mİş* deels syllabisch – daarmee zouden ze eenvoudiger zijn. De kinderen met SLI maakten hiermee geen fouten. Deze data worden hier echter niet gebruikt omdat ze te gering in aantal waren. Omdat de kinderen het contrast tussen de twee vormen (nog) niet uitdrukten, vervingen ze *-mİş* meestal door *-dl*. We kunnen daardoor *de Surface hypothesis* (althans de daarin geclaimde invloed van syllabiciteit) niet toetsen.

tweede-taalverwerving beïnvloeden een rol spelen in de verschillen tussen de individuele kinderen. Met name de omvang van het taalaanbod in de tweede taal en de mate waarin een van de twee talen dominant is, zijn van belang voor de beheersing van T1 en T2. In toekomstige studies zullen deze aspecten de aandacht krijgen die ze verdienen.

In eerdere studies is met enige regelmaat geconstateerd dat de kenmerken van monolinguale SLI en normale verwerving van L2 overeenkomsten vertonen. Als dat zo is, wordt het lastiger normale verwerving van een tweede taal te onderscheiden van een taalstoornis. Dit onderzoek laat echter zien dat de tweetalige groep met SLI wel degelijk verschilt van zowel de normale tweede-taalverwervers als de Nederlands sprekende kinderen met SLI. Dat geeft uitzicht op de identificatie van tweetalige kinderen met SLI.

Summary

In this study subject-verb agreement is investigated in monolingual and bilingual children. The bilingual children have Turkish as their native language. Bilingual children with specific language impairment (SLI) are compared to bilingual children without language impairment and also to monolingual children with and without impairment. The comparison reveals differences between the children with and without language impairment. In addition, there are differences between the data gathered for both languages: the number of errors is larger for Dutch than for Turkish. The outcomes are discussed with respect to the status of bilingual SLI. Moreover, the results are compared to previous research on crosslinguistic differences in the symptoms of SLI.

Dankwoord

Veel dank is verschuldigd aan de diverse scholen voor regulier en speciaal onderwijs die medewerking hebben verleend aan dit onderzoek.

Literatuur

- Aksu-Koç, A.A. & D.I. Slobin (1985). The acquisition of Turkish. In: D.I. Slobin (Ed.), *The crosslinguistic study of language acquisition. Volume 1: The data*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Aksu-Koç, A & F. Ketez (2003). Early verbal morphology in Turkish: The emergence of inflection. In: D. Bittner, W. Dressler & M. Kilani-Schoch (Eds), *Development of Verb Inflection in First Language Acquisition: A Cross-linguistic Perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Blom, E. (2003). *From root infinitives to finite sentence*. Doctoral dissertation, Universiteit Utrecht.

- Blom, E. & D. Poliškenská (2005). Verbal inflection and verb placement in first and second language acquisition. In: M. Vliegen (Ed.), *Variation in Sprachtheorie und Spracherwerb. Akten des 39. Linguistischen Kolloquiums in Amsterdam 2004*, Amsterdam: Lang.
- Clahsen, H. (1992). Linguistic perspectives on specific language impairment. *Theorie des Lexikons. Arbeiten des Sonderforschungsbereichs 282*. Düsseldorf: Universität Düsseldorf.
- Haan, A. De (1996). *De verwerving van de morfologische finietheid in het Nederlands*. Doctoraalscriptie. Rijksuniversiteit Groningen.
- Jong, J. de (1999) Specific Language Impairment in Dutch: Inflectional morphology and argument structure. Proefschrift. Rijksuniversiteit Groningen.
- Lenneberg E.H. (1967). *Biological foundations of language*. New York: Wiley
- Leonard, L.B. (1989). Language learnability and specific language impairment in children. *Applied Psycholinguistics*, 10, 179-202.
- Leonard, L.B. (2000). Specific language impairment across languages. In: Bishop, D.V.M. & Leonard, L.B. (Eds.). *Speech and Language Impairment in Children: Causes, Characteristics, Intervention and Outcome*. Psychology Press.
- Poliškenská, D. (2004). *Dutch children's acquisition of inflection*. Paper presented at TiN 2004. Utrecht.
- Wexler, K. (1998). Very early parameter setting and the unique checking constraint: A new explanation of the optional infinitive stage. *Lingua*, 106, 23-79.
- Wexler, K., Schaeffer, J. & G. Bol. (2004). Verbal Syntax and Morphology in Dutch Normal and SLI children: How developmental data can play an important role in morphological theory. *Syntax*, 7, 148-198.
- Wijnen, F. (1999). Input, intake, and sequence in syntactic development. In: M. Beers van den Bogaerde, B., Bol, G., de Jong, J. & C. Rooijmans (eds). *From sound to sentence – Studies on first language acquisition*. Den Haag: HAG.